

RESUMÉ

Comparative Linguistics and Edvard Lotko's research

In the first part of the article, author describes three stages of comparative research conducted in Poland: confrontation of phonetic, phonological, inflectional and word formation system of all Slavic languages, confrontation of selected levels of two or more Slavic languages and development of literary languages on the Czech-Polish borderland. The author starts with a description of historical and comparative-historical linguistics. Then he proceeds to typological research in a characterological variant. He indicates the creation of mixed codes on the Czech-Polish border. In the second part, the author characterizes the scientific works of Professor Edvard Lotka, placing them on the background of previously described schools of linguistics.

Keywords: comparative linguistics, Slavic languages, language at Czech and Polish borderland, mixed codes, language system, Edvard Lotko

prof. dr hab. Mieczysław Balowski
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Aleksandra Fredry 10
61-701 Poznań
balowski@amu.edu.pl

JĘZYKOZNAWSTWO KOMPARATYSTYCZNE A BADANIA NAUKOWE EDWARDA LOTKI

MIECZYŚLAW BALOWSKI

*J*ubileusz zawsze jest powodem do podsumowania dokonań badawczych. Gdyby 9 grudnia 2011 r. nie obieła językoznawczy świat ta tragiczna wiadomość, byłibyśmy dziś świadkami takiego podsumowania w wykonaniu Profesora Edwarda Lotki. Zatrzymajmy się więc nad pracami Profesora, który wielokrotnie podejmował problem konfrontatywnych badań języka polskiego i języka czeskiego, i usytuujmy je na tle polonistycznych badań porównawczych – z jednej strony – i pogranicza polsko-czeskiego – z drugiej. Ślady polskiego językoznawstwa konfrontatywnego widać w pracach prof. E. Lotki w wielu miejscach, zwłaszcza z okresu tuż po studiach oraz jego pobytu na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie bronił pracy doktorskiej nt. *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich. Studium na tle porównawczym*. Wystarczy przywołać tutaj takie monografie, jak *Polština a čeština z hlediska typologického* 1981, *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi* 1986 czy *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny* 1997.

Zarówno we współczesnych, jak i historycznych, opisach języka naturalnego sposób jego charakterystyki, o ile jest zgodny z europejską tradycją lingwistyczną, jest z zasady opisem konfrontatywnym, który dokonuje się zasadniczo na dwóch poziomach: historycznym lub współczesnym oraz na poziomie jednego lub kilku języków.

W europejskim językoznawstwie konfrontatywnym można wydzielić trzy etapy badań porównawczych:

1. Konfrontacja systemów wszystkich języków słowiańskich, a w szczególności poziomów fonetycznego i fonologicznego, fleksyjnego, słotwórczego, rzadziej składniowego.
2. Konfrontacja wybranych poziomów dwóch lub więcej języków słowiańskich.
3. Konfrontacja rozwoju języków literackich, często również gwar, na pograniczach języków słowiańskich (wpływy językowe czy gwary mieszane).

1 KONFRONTACJA SYSTEMÓW WSZYSTKICH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH

Lingwistyka konfrontatywna swój początek ma w XIX wieku, kiedy naukowe konfrontatywne ujęcie badań historycznojęzykowych prowadziło do powsta-

nia typologii lingwistycznej.¹ Wypracowane przez Edwarda Sapira i Josepha Greenberga zasady opisu porównywanych języków (por. wyznaczone przez nich dziesięć indeksów typologicznych) swój właściwy wyraz znalazły w Polsce dopiero w drugiej połowie XX wieku.² Prezentują je m.in. takie prace, jak *Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich*, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* czy *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, a także *Gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich*, a ostatnio także *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*.³ Jednak nie są to typowe prace typologiczne.

Wanda Zmarzer zwraca uwagę na fakt, że wariantem „typologicznego badania języków jest opis charakterologiczny, który ma na celu wyjawienie ogólnych cech strukturalnych danej grupy językowej oraz różnic szczegółowych między językami stanowiącymi daną grupę” (Zmarzer 1992: 13). Jednak polskie badania historyczno-typologiczne języków pokrewnych z drugiej połowy XX wieku miały na celu jedynie ustalenie bezpośrednich i systematycznych powiązań synchroniczno-typologicznego opisu języków słowiańskich (czy indoeuropejskich) z objaśnieniem podobieństwa i różnicy zjawisk językowych i z wykorzystaniem aparatu badawczego językoznawstwa historycznego i porównawczo-historycznego. Sprawia to wrażenie, że prace te odnoszą się do badań typologicznych w wariancie charakterologicznym, które są podobne do analizy konfrontatywnej języków, przy czym celem ty-

/1/ Tadeusz Zgółka stwierdza, że „Ogólnie przyjmuje się, że rozwój właśnie tego typu badań wyznacza początek stadium językoznawstwa naukowego. Idea komparatywizmu jest jednak chyba tak stara, jak w ogóle refleksja nad językiem. Komparatystykę można uprawiać na przynajmniej trzy różne sposoby: (1) jako językoznawstwo typologiczne (polegające na klasyfikacji poszczególnych języków w pewne grupy ze względu na wspólne cechy przysługujące wszystkim elementom każdej takiej grupy); (2) z perspektywy filozoficznej (z nastawieniem na przykład na stwierdzanie uniwersalnych cech języków naturalnych dla potrzeb badań nad glottogonią wskazującą na filozoficznie rozumianą filo- i ontogenezę języka) oraz (3) z perspektywy historycznej. Otóż za początek lingwistyki naukowej przyjmuje się upowszechnienie badań tego ostatniego typu, tzn. badań historyczno-porównawczych” (Bańczarowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 51–52). Jednak nie można tego w całości odnieść do polskiego językoznawstwa. Zatem tutaj przyjmuje się, że początek lingwistyki naukowej to badania historyczno-porównawcze, mające na celu nie tylko konfrontację języków, ale i ich typologię.

/2/ Należy tu przywołać również prace Jerzego Kuryłowicza z lat trzydziestych, jednak nie obejmują one pełnych opisów gramatycznych porównywanych języków (np. artykuły: *Derivation lexicale et derivation syntaxique* z roku 1936 czy *Struktura morfemu* z roku 1938). Z wcześniejszych zaś prac trzeba wspomnieć choćby Antoniego Małeckiego *Gramatykę historyczno-porównawczą języka polskiego* (tom I–II, Lwów 1879). Jednak niniejszy szkic nie ma charakteru przeglądowego, dlatego nie wymienię tutaj wszystkich prac z tego zakresu, ale odwołam się do najważniejszych, których „echa” można znaleźć w pracach prof. E. Lotki.

/3/ Tadeusz Lehr-Spławiński, Władysław Kuraszkiewicz, Franciszek Sławski, *Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich*, Warszawa 1954; Zdzisław Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1969; Samuel Bernstein, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1984; Adam Weinsberg, *Gramatyka porównawcza języków indoeuropejskich*, Warszawa 1986; Emil Tokarz, Włodzimierz Pianka, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, t. I, Katowice 2000.

pologicznego badania języków jest opis charakterologiczny, który ma ukazać ogólne cechy strukturalne oraz szczegółowe różnice analizowanych języków danej grupy. Wprawdzie badania typologiczne w wariacie charakterologicznym łączą się z analizą konfrontatywną języków, to jednak różnice „między tymi metodami lingwistycznymi mają charakter przede wszystkim ilościowy: badaniami charakterologicznymi objęte są całe grupy języków, analizę konfrontatywną zaś realizuje się w pełnym wymiarze na materiale dwóch języków” (Zmarzer 1992: 13). Tym różnią się one od badań konfrontatywnych w dzisiejszym rozumieniu tego terminu.

Z tym aspektem językoznawstwa historycznego i porównawczo-historycznego wiąże się także zróżnicowanie opisu konfrontatywnego: opis charakterologiczny opiera się na statycznych danych, natomiast w analizie konfrontatywnej bierzemy pod uwagę dane zmienne w czasie, zatem analiza porównawcza jest niejako opisem dynamicznym. Zadaniem opisu charakterologicznego bowiem jest wyodrębnienie wystarczającego zestawu zjawisk lub cech językowych jako realizacji określonych kategorii taksonomicznych. Te informacje znajdziemy w powyżej cytowanych pracach. Brakuje zaś w nich określenia stopnia podobieństwa i zróżnicowania konfrontowanych języków także na podstawie funkcjonalnej.

W badaniach konfrontatywnych języków bierze się pod uwagę funkcje poszczególnych jednostek językowych, które wskazują na określony genotyp (dla języków słowiańskich będzie to język prasłowiański, a dokładniej jego jednostki językowe na każdym poziomie). Wprowadzenie genotypu warunkowano również celami praktycznymi.

W tym kontekście można chyba mówić o dwóch kategoriach porównywanych form językowych. Po pierwsze, wyodrębniane są takie formy językowe, których funkcjonowanie jest specyficzne (tzn. ograniczone określonymi regułami) i utrzymuje się tylko dzięki analogicznym w obu językach paradygmatom. Takie formy, które tu nazwiemy porównywalnymi, stanowią własny obiekt opisu konfrontatywnego, ponieważ właśnie na ich podstawie określany jest stopień zróżnicowania i podobieństwa języków. [...]

Do drugiej kategorii porównywanych form językowych należą takie, których funkcjonowanie nie ma ograniczeń specyficznych (tzn. jest reglamentowane za pomocą reguł absolutnych) i które wchodzi do różnych paradygmatów. Takie formy nazwiemy izolowanymi. Stanowią one własny obiekt analizy nie konfrontatywnej, lecz typologicznej, ponieważ na ich podstawie nie można ustalić stopnia różnic i podobieństw funkcjonalnych między porównywanymi językami (Zmarzer 1992: 14).

Z drugiej strony, zapoznanie się z budową gramatyczną prasłowiańskiego genotypu rzuca światło na charakterystyczne cechy ówczesnego sposobu konceptualizacji rzeczywistości (w tym zwłaszcza tu istotnego myślenia językowego), nieobojętnego dla praw rozwoju ogólnojęzykowego i późniejszej ewolucji normy językowej na gruncie samodzielnych już słowiańskich języków literackich, a także daje możliwość określenia podstawy wyjściowej do dalszego rozwoju struktury gramatycznej tychże języków. To wskazuje na fakt, że diachroniczne badania historyczno-porównawcze języków słowiańskich powinno rozpocząć się od zapoznania się z powstaniem i rozwojem języka prasłowiańskiego na tle dziejów kultury. Ten problem stał się podstawą językoznawstwa deskryptywnego pierwszej połowy XX wieku. Jego modyfikację znajdziemy w pracach powstałych pod koniec XX wieku, np. Ewy Siatkowskiej *Rodzina języków zachodniosłowiańskich* (1992) czy Hanny Dalewskiej-Greń *Języki słowiańskie* (1997).

Hanna Dalewska-Greń twierdzi, że jej praca wprawdzie wychodzi z założeń językoznawstwa historyczno-porównawczego, to jednak ma charakter synchroniczno-porównawczy: punktem wyjścia analizy jest stan słowiańskich języków literackich w XX wieku, a punktem docelowym – klasyfikacja języków słowiańskich w obrębie poszczególnych zjawisk. Publikacja zdecydowanie różni się od istniejących opracowań języków słowiańskich, prezentujących ujęcie genetyczne, historyczno-porównawcze, często obejmując jedynie poszczególne grupy języków lub dialektów słowiańskich. Autorka skupiła się na opisie zjawisk, które w XX wieku były widoczne w językach słowiańskich. Nie wymagała zatem od czytelnika wiedzy o prajęzyku i jego rozwoju. W ten sposób chciała zmienić nauczanie komparatywnego językoznawstwa słowiańskiego z historyczno-porównawczego na synchroniczno-porównawcze i typologiczne (Dalewska-Greń 1997: 11).

Natomiast Ewa Siatkowska wprowadza – jak to określiła – „specjalną konwencję”, którą nazywa „rodziną”.

Rodzinę języka polskiego stanowią „przodkowie”, czyli języki, a właściwie dopiero wspólnoty językowe: praindoeuropejska, bałtosłowiańska i prasłowiańska, oraz bliżsi i dalsi „krewni”. [...] Najbliższymi krewnymi są języki zachodniosłowiańskie (Siatkowska 1993: 5).

Ze szczególną uwagą więc śledzi ich losy w tych samych okresach historycznych, podkreśla wspólne dole i niedole, sygnalizuje indywidualne reakcje języka na tę samą sytuację zewnętrzną. Jest to próba usytuowania typologii językowej na tle społecznym.

Zarówno prace powstałe w nurcie językoznawstwa historyczno-porównawczego, jak też ich późniejsze modyfikacje skłoniły językoznawców do szczegółowych porównań dwóch języków słowiańskich. Tutaj jednak nie widać zbyt wiele entuzjazmu. Poza pracami porównującymi język polski z językiem

rosyjskim,⁴ z językiem bułgarskim,⁵ z językiem macedońskim,⁶ z językiem serbsko-chorwackim⁷ i z językiem ukraińskim⁸ i – częściowo – z językiem czeskim⁹ nie ma syntetycznych, całościowych opisów komparatystycznych. Natomiast na ich bazie powstają gramatyki poszczególnych języków z odniesieniem do języka ojczystego, jak np. *Gramatyka kontrastywna*¹⁰ języka niemieckiego i polskiego, które wykorzystywane są w glottodydaktyce. Wydaje się jednak, że jest to duża strata dla badań konfrontatywnych języków słowiańskich, ponieważ opisy szczegółowe o wiele bardziej uwidaczniają różnice i podobieństwa bez odwołania się do genotypu.

Tego zadania podjęły się zespoły międzynarodowe kierowane przez prof. Inge Ohnheiser, prof. Irenę Sawicką oraz prof. Walerego Mokijenkę, którzy w ramach syntetyczno-komparacyjnego programu pod hasłem „Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich”¹¹ zajęli

/4/ Irena Dulewiczowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: fonetyka i fonologia, grafia i ortografia*, Warszawa: PWN, 1993 (recenzja: Tatiana Zinowiewa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska*, „Przegląd Ruscystyczny” 1996, z. 3/4: 244–247); Irena Maryniakowa, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: morfologia ze słowotwórstwem*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy: Omnitech Press, 1993; Violetta Koseska-Toszeva, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: składnia*, Warszawa, 1993 (recenzja: Marian Bobra, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska*, „Przegląd Ruscystyczny” 1996, z. 3/4: 220–231]. Artur Czapiga, *Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska: morfologia, składnia zdania pojedynczego*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013.

/5/ Violetta Koseska-Toszeva, Małgorzata Korytkowska, Roman Roszko, *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, red. V. Koseska-Toszeva, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2007; oraz *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*. T. 1–6. Sofia-Warszawa, 1988–1997. Por. też ich omówienie w artykułach: Violetta Koseska-Toszeva, *Gramatyka konfrontatywna języków polskiego i bułgarskiego*, „LingVaria” 6, 2011, nr 1: 27–39; eadem, *Wielotomowa gramatyka konfrontatywna języka bułgarskiego i polskiego*, „Slavia Meridionalis” 10, 2010: 151–167; Roman Roszko, *Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska*. T. 1–6, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 35, 1999: 319–329.

/6/ Zuzanna Topolińska, Bożidar Vidoeski, *Polski-macedoński: gramatyka konfrontatywna*. Z. 1, Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.

/7/ Irena Sawicka, *Gramatyka konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*. T. 1, *Fonologia konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka*; red. Mieczysław Basaj [et al.], Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. Por. też artykuł: Hanna Dalewska-Greń, *Gramatyka konfrontatywna polsko-serbsko-chorwacka (założenia wstępne)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 32, 1995: 137–143.

/8/ Vitalij I. Kononenko, Irina V. Kononenko, *Kontrastivna gramatika ukraïn'skoï ta pol'skoï mov: navčalnij posibnik dla studentiv viših navčalnih zakladiv*, Kiïv, 2006; oraz jej recenzję: Mikołaj Timoszu, *Gramatyka konfrontatywna języka ukraińskiego i polskiego*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 23/24, 2007: 432–437.

/9/ Edvard Lotko, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1997. Por. też: Teodor Bešta, *Základy české mluvnice*, Praha, Polský institut v Praze, 1994; Mieczysław Balowski, *Fonetika a fonologie současné polštiny*, Praha: Klementinum, 1993. W pracach tych często znajdują się odwołania do gramatyki czeskiej (konfrontacja niektórych zjawisk językowych).

/10/ Norbert Morciniec, *Gramatyka kontrastywna. Wprowadzenie do niemiecko-polskiej gramatyki kontrastywniej*, Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej, 2014. Por. też: Józef Paweł Darski, *Gramatyka niemiecka z uwagami konfrontatywnymi*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012.

/11/ Projekt „Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich” pod red. Stanisława Gajdy włączamy do tej grupy opracowań komparatystycznych, ponieważ w założeniu ma on opracowanie wszystkich poziomów języków słowiańskich, nie tylko gramatycznego, ale

się z perspektywy porównawczej różnymi aspektami słowiańskiej rzeczywistości językowej.¹² Ich opis ma charakter wyłącznie konfrontatywny. Tego rodzaju prace komparatystyczne zapowiadają nowy etap konfrontacji języków słowiańskich, chociaż odwołują się do tzw. konstruowania lingwistycznego, które Jurij Karałow, definiował następująco:

[Jest to] zbiór uogólnionych sposobów i chwytów kompilacji i kombinowania wzorców rozwiązań problemów, ekstrapolacji istniejących już, gotowych rezultatów teoretycznych i praktycznych, otrzymanych w różnych dziedzinach lingwistyki, bezpośrednio lub eurystyczne ich wykorzystanie w celu pokonania trudności i rozwiązania problemów pojawiających się w tych lub innych dziedzinach przy konstruowaniu nowych obiektów lingwistycznych (Karałow 1991: 16; cit. za: Zmarzer 1992: 18).

Można więc postawić pytanie, czy ujęcie typologiczne pomaga dziś w wyjaśnieniu współczesnych faktów językowych. Czy współczesne opracowania komparatystyczne powinny mieć jedynie deskryptywny charakter? Odpowiedzią na to pytanie mogą być niektóre wspomniane prace prof. Edvarda Lotki czy monografia *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference* (2001) Ireny Bogoczovej, a także wiele innych prac o charakterze niemonograficznym.

2 KONFRONTACJA WYBRANYCH POZIOMÓW DWU LUB WIĘCEJ JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH

Odejście od badań historyczno-typologicznych widoczne jest w drugim etapie rozwoju konfrontatywnego opisu języków. Charakteryzuje go analiza poszczególnych poziomów językowych z osobna. Np. w pracy *Rozbudowane niemieckie frazy nominalne i ich polskie odpowiedniki. Studium konfrontatywne* Magdaleny Urbaniak-Elkholy z Instytutu Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego¹³ przedmiotem badań było porównanie pod względem morfosyntaktycznym struktur rozbudowanych niemieckich i polskich fraz nominalnych z rdzeniem rzeczownikowym, przymiotnikowym,

również leksykalnego. Na razie ukazały się pierwsze 4 tomy.

/12/ Komparacja tom 1: *Słowotwórstwo Nominacja*, red. Ingeborg Ohnheiser [aut.], Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej, Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2003; tom 2: *Fonetyka Fonologia*, red. Irena Sawicka, Opole: UO. IFP, OTPN, 2007; tom 3: *Frazeologia*, red. Walerij Mokijenko i Harry Walter, Opole: UO. IFP, OTPN, 2008; tom 4: Władysław Lubaś, *Polityka językowa*, Opole: UO. IFP, OTPN, 2009.

/13/ Por. też monografie tej autorki: *Zur morphosyntaktischen Klassifikation der adadverbialen Attribute des Deutschen und des Polnischen*, Poznań: Instytut Lingwistyki Stosowanej. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2012; czy *Komplexe deutsche Nominalphrasen und ihre polnischen Entsprechungen: eine konfrontative Studie*, Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, 2014.

imiesłowowym i przysłówkowym. W wyniku analizy autorka przedstawiła morfosyntaktyczną klasyfikację niemieckich i polskich atrybutów (reprezentację morfologiczną atrybutów), które w tych strukturach występowały jako elementy zależne od rzeczownikowego, przymiotnikowego, imiesłowowego lub przysłówkowego rdzenia. Na tej podstawie opisała różnice systemowe analizowanych fraz nominalnych, w języku niemieckim i polskim oraz wskazała przyczyny występowania tych różnic. W tym przypadku odwołała się do funkcjonalnej reprezentacji fraz niemieckich i odpowiedników polskich.

Podobne założenie stało u podstaw opracowania Janusza Siatkowskiego,¹⁴ który analizował obce nazwy geograficzne w języku polskim i czeskim. Przebadane przez niego egzonimy jednoznacznie wskazują nie tylko na pozycję nazwy własnej w systemie językowym (leksykalnym), ale także na sposób konceptualizacji obiektów geograficznych w kulturze Polski i Czech na przestrzeni dziejów. Jednocześnie ukazują wspólne okresy rozwoju obu języków w tym zakresie, a także ich odmiennność.

Punktem wyjścia do przedstawionego tu opracowania był sporządzony przeze mnie zestaw czeskich nazw geograficznych załączony do *Słownika czesko-polskiego*. W zestawieniu tym uderza fakt, że wiele czeskich nazw geograficznych, jak np. *Maďarsko – Węgry, Rakousko – Austria, Španělsko – Hiszpania; Benátky – Wenecja, Cáchy – Akwizgran* (Aachen w Niemczech), *Janov – Genua, Mnichov – Monachium; Jadran i Jaderské moře – Adriatyk i Morze Adriatyckie, Krušné Hory – Rudawy* itd., ma postać różniącą się, nieraz bardzo znacznie, od ich odpowiedników w języku polskim. Dotyczy to również nazw w naszym Słowniku nieuwzględnionych. Tu chciałbym przedstawić typy różnic oraz ustalić przyczyny, które do nich doprowadziły. W związku z tym daję krótką historię powstania tych nazw w języku czeskim i polskim (Siatkowski 2006: 5).

O ile w okresie wcześniejszym więcej było prac o charakterze porównawczo-gramatycznym, o tyle w tym okresie przeważają prace o charakterze porównawczo-leksykalnym. Jednak nie oznacza to, że zagadnienia gramatyczne wyczerpały się, a jedynie że obecnie obowiązującą metodologią jest kognitywizm, który kładzie nacisk na semantykę i poznanie. Tutaj skupię się przede wszystkim na pracach dotyczących języka polskiego i czeskiego, ale wskażę również kilka prac, w których autorzy analizują też inny język.

/14/ Janusz Siatkowski, *Obce nazwy geograficzne w języku czeskim i polskim. Studium konfrontatywne*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydział Polonistyki. Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej, 2006.

Z polskich prac o charakterze porównawczo-gramatycznym należy wymienić przed wszystkim takie monografie, jak¹⁵ *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim, Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie czy Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*. Wiele innych powstaje w formie artykułów czy studiów naukowych.¹⁶ Cechuje je analizowanie poszczególnych jednostek językowych z uwzględnieniem pełnionych przez nie funkcji w tekście/komunikacie, czyli przede wszystkim poza systemem gramatycznym. Np. Zbigniew Greń porównuje czasowniki nazywające akty mowy (języka mówionego) w języku polskim i czeskim z punktu widzenia semantyczno-syntaktycznego. Zwraca też uwagę na poszerzenia semantyczne tych czasowników, które w konkretnym użyciu (kontekście, konsytuacji) mogą oddawać też mentalny akt mowy. Zatem punktem odniesienia jest funkcja orzeczenia w zdaniu/tekście. Również w pracy Andrzeja Charciarka jednostki tworzące metatekst fatyczny są ukazane jako element konstrukcyjny dialogu mówionego, dzięki któremu staje się on zorganizowany i komunikatywny. Ponadto autor określa zasady wzajemnej ekwiwalencji polskich, czeskich i rosyjskich wyrażen metatekstowych, która w różnym stopniu zdesemantyzowała się w czeskim, polskim i rosyjskim języku mówionym w opozycji do języka pisanego. Tym, co różni pracę Agnieszki Zatorskiej od wcześniej wspomnianych, jest cel, który autorka chce osiągnąć. To typologia struktur predykatoowo-argumentowych, której podstawą są zależności, jakie występują między semantyczno-składniową strukturą zdania zawierającą predykat kauzatywny a rodzajem parafrazy przymiotnikowej wchodzącej w skład tej struktury. Metoda zaś podobna: analiza jednostek językowych w zdaniu/komunikacie.¹⁷

Do analiz kontekstowych należą prace komparatystyczne, w których w centrum znajduje się leksem, np. *Pozorna ekwiwalencja czesko-polska (polonizmy czeskie i ich polskie odpowiedniki)*, *Polskie i innosłowiańskie czasowniki typu »na(sycić) się« – ich krótka historia i problem genezy*, *Polska i czeska praktyka w nazywaniu ulic czy Nazwiska polskie i ich wschodniosłowiańskie ekwiwa-*

/15/ Zbigniew Greń, *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994; Andrzej Charciarek, *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010; Agnieszka Zatorska, *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiotnikową*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013. Ze starszych warto wymienić pracę Kazimierza Feleszki, *Zagadnienia predykcji imiennej w językach południowo-słowiańskich*, Wrocław et al.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.

/16/ Np. Marta Malanowska, *Derywaty semantyczne w słownikach neologizmów języka czeskiego i polskiego*, „Slavica Wratislaviensia” 2005, nr 133: 197–202 czy Krystyna Waszakowa, *Współczesne słowotwórstwo polskie i czeskie wobec ekspansji zapożyczeń*, „Poradnik Językowy” 2002, z. 8: 3–18.

/17/ Podobną pracą jest monografia Władysława Kryzi, *Polskie i słoweńskie predykaty modalne o znaczeniu »chcieć«, »móc«, »musieć«, »powinien« na poszerzonym tle słowiańskim*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005.

lenty jako odzwierciedlenie historycznego osadnictwa na Podlasiu.¹⁸ W każdej z nich znajduje się odwołanie do konkretnej rzeczywistości, warunkującej wystąpienie danej nazwy. Prace te należałoby zaliczyć już do analiz porównawczo-kulturowo-językoznawczych.

Współcześnie powstaje więcej prac konfrontatywnych dotyczących semantyki języków słowiańskich. Nie są to jednak prace kompleksowe, jak np. *Studia z semantyki porównawczej*, których każdy tom miałby analizować poszczególne zagadnienia semantyki w językach słowiańskich, np. nazwy barw, nazwy wymiarów czy sposoby wyrażania zjawisk mentalnych. Taki cel przyjęły redaktorki poszczególnych tomów:

Zamieszczone w tomie teksty to przede wszystkim monografie poświęcone określonym szczegółowym zjawiskom z zakresu badanych pól, występującym w poszczególnych językach (czeskim, rosyjskim, ukraińskim i polskim, a także dodatkowo w szwedzkim), jak również artykuły syntetyczne, zbierające różnice i podobieństwa między poszczególnymi językami w zakresie badanych zjawisk (*Studia z semantyki porównawczej* 2005, t. 2: 5).

Ten typ badań dopiero się rozpoczyna i czeka jeszcze na wielu badaczy. Z reguły jest on podporządkowany celom praktycznym, np. analiza oficjalnego nazewnictwa,¹⁹ homonimów w języku polskim i czeskim czy w języku polskim i słowackim, frazeologii²⁰ oraz innym zagadnieniom, i jest wykorzystywany później w formie słowników w glottodydaktyce.²¹

/18/ Teresa Zofia Orłóś, *Pozorna ekwiwalencja czesko-polska (polonizmy czeskie i ich polskie odpowiedniki)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica” z. 5, (2000): 51–56; Bogusław Kreja, *Polskie i innosłowiańskie czasowniki typu »na(sycić) się« – ich krótka historia i problem genezy*, „Prace Filologiczne” 46, 2001: 365–376; Stanisław Urbańczyk, *Polska i czeska praktyka w nazywaniu ulic*, „Język Polski” 1999, z. 3: 223–226; Leonarda Dacewicz, *Nazwiska polskie i ich wschodniosłowiańskie ekwiwalenty jako odzwierciedlenie historycznego osadnictwa na Podlasiu*, „Roczniki Humanistyczne” 53, 2005, z. 7: 153–159 i inne.

/19/ Por. Beata Więcaszek, Artur Antoszek, Sławomir Keszka, *Naukowe, polskie i angielskie nazewnictwo ryb świata w układzie systematycznym*, Radom: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, 2015; Maciej Zych, *Nazwy obiektów transgranicznych położonych na granicy polsko-czeskiej*, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych, Onomastica 59, 2015: 355–375.

/20/ Por. np. Wiara Małdziejewa, Janina Wójtowiczowa, *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994; Monika Kryłowska, *Czeskie, rosyjskie i polskie zwroty frazeologiczne wyrażające znaczenie »śmierci« jako zagadnienie przekładu artystycznego i językoznawstwa konfrontatywnego*, „Prace Filologiczne” 54, 2008: 227–250; Monika Kryłowska, *Czeskie, rosyjskie i polskie zwroty frazeologiczne wyrażające znaczenie »śmierci« jako zagadnienie przekładu artystycznego i językoznawstwa konfrontatywnego*, „Prace Filologiczne” 54, 2008: 227–250.

/21/ Por. np. słowniki: Marek Szałek, Jiří Nečas, *Czesko-polska homonimia: czesko-polski słownik wyrazów o identycznym lub podobnym brzmieniu oraz wyrazów o identycznym lub podobnym zapisie, lecz o odmiennym znaczeniu*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1993; *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, pod redakcją Teresy Zofii Orłóś, Kraków: WUJ, 2003.

3 KONFRONTACJA ROZWOJU JĘZYKÓW LITERACKICH, CZĘSTO RÓWNIEŻ GWAR, NA POGRANICZACH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH (WPŁYWY JĘZYKOWE CZY KODY MIESZANE)

Z badaniami konfrontatywnymi związane są badania rozwoju języków na pograniczu językowym. Wcześniej dotyczyły one przede wszystkim gwar (por. pracę Feliksa Czyżewskiego czy Janiny Labochy²²), a obecnie coraz częściej opisywane są języki sąsiadujące ze sobą także na terenach przygranicznych. Jednak o gwarach również nie zapomina się (por. ostatnio opublikowane prace Bronisławy Janiak, Beaty Kirylejzy czy Beaty Kubok²³). Z badaniami tymi związany jest problem wielojęzyczności i wielokulturowości.

Postulat dotyczący badania wielojęzyczności wysunęła Elżbieta Smułkowa w stosunku do pogranicza polsko-białorusko-litewskiego:

Kiedy zbadane już zostały poszczególne systemy językowe [...], kiedy znacznie zaawansowane są prace dotyczące rezultatów ich wzajemnego oddziaływania, pora na przystąpienie do trzeciego etapu badań, do zajęcia się funkcjonowaniem współistniejących systemów (Smułkowa 1990: 162).

Uznała ona bowiem, że całościowy opis języków słowiańskich został już dokonany. Należy więc skupić się teraz na funkcjonowaniu współistniejących systemów w mowie osób bilingwalnych czy multilingwalnych, jeśli weźmiemy pod uwagę języki literackie i gwary. W pierwszej kolejności wskazywała ona na współwystępowanie dwóch kodów (gwarowych, językowych) w jednym komunikacie u ludności zamieszkującej tereny przygraniczne. W tej sytuacji trudno było pominąć gwary, które były w użyciu, niejako konkurujące z językiem literackim, i które z czasem stawały się gwarami mieszanymi. Należało więc przebadać zależność języka komunikacji na pograniczu od używanych na tym terenie gwar i języków literackich.

/22/ Feliks Czyżewski, *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 1994; Janina Labocha *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*, Kraków: Księgarnia Akademicka. Wydawnictwo Naukowe, 1997 i inne.

/23/ Bronisława Janiak, *Pogranicze językowe polsko-wschodniosłowiańskie (na podstawie fleksji ukraińskiej i polskiej gwary Niemirowa nad Bugiem)*, Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2004; Beata Kirylejza, *Z polsko-ukraińskich interferencji leksykalnych (na przykładzie gwary Mokrego w Beskidzie Niskim)*, [w:] *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza*, red. Joanna Kułakowska-Lis, Kazimierz Sikora, Krosno: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2007: 99–108; Beata Kubok *Dawne słownictwo gwar cieszyńskich w świetle kontaktów językowych*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2011.

Anna Zielińska, która zastosowała tę metodę do badania pogranicza polsko-niemieckiego, dla tego typu kodu przyjęła nazwę *mowa pogranicza*, co nawiązywało do propozycji polskiej antropolożki, Justyny Straczuk, aby zastąpić powszechnie używany termin *wielokulturowość* terminem *kultura pogranicza* rozumianym „nie koniecznie jako zespół stykających się różnych całości kulturowych (tu: kultur etnicznych), ile raczej jako swoisty układ kulturowy, zespół cech różnego pochodzenia, które wspólnie zebrane stanowią funkcjonalną całość. Dlatego badać należałoby nie tyle poszczególne kultury wchodzące w kontakt na pograniczu i ich wzajemne modyfikacje, ile właśnie ten swoisty układ kultury pogranicza, rozumianej jako odrębne zjawisko” (Straczuk 2006: 30). J. Straczuk inspirowała się pracami językoznawców badających kontakty językowe, zwłaszcza sytuację dyglosji (Fergusona, Fishmana)²⁴, gdy wymiennie na co dzień używa się dwóch języków w zależności od sytuacji społecznej i gdy powstają gwary mieszane, których nie można przypisać do jednego języka. W takich sytuacjach język przestaje być wyznacznikiem różnicy etnicznej (por. Straczuk 2006: 13).

Podobną sytuację zauważa Janina Labocha na Śląsku Cieszyńskim. Pisze ona:

Centrum układu komunikacyjnego ludności polskiej na Zaolziu tworzy gwara w funkcji mowy potocznej wszystkich Polaków niezależnie od wykształcenia. We wcześniejszych pracach nazywałam ją zaolziańską w celu odróżnienia od gwary cieszyńskiej w Polsce, z którą jest genetycznie i historycznie powiązana jako polski dialekt południowośląski. Gwara zaolziańska różni się od gwary cieszyńskiej w Polsce jakościowo i funkcjonalnie. Jest mocno nasycona czeskimi cechami językowymi, przy czym czeskie wpływy wykazują tendencję wzrostową. Widoczne jest to zwłaszcza w mowie młodszego i średniego pokolenia (Labocha 2015: 246).

Również Irena Bogoczová zauważa problem mieszania się kodów, zwłaszcza wpływów czeskiego języka literackiego na gwarę zaolziańską i polski regionalny język literacki, używany przez Polaków w komunikacji oficjalnej na tym terenie. Stwierdza ona:

Niepokojący jest nie tyle fakt, że niektóre fragmenty nagranych przez nas tekstów są nacechowane leksemami czeskimi do tego stopnia, że dla przeciętnego Polaka z głębi Polski byłyby całkowicie niezrozumiałe, ile to, że wraz z zapożyczeniami przedostaje się do języka mówione-

/24/ Por. prace: Charles A. Ferguson, *Diglossia*, „Word” 1959, nr 20: 325–340 oraz Joshua A. Fishman, *Bilingualism and biculturalism as individual and societal phenomena*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development” 1989: 3–15.

go również obca fleksja (na razie zazwyczaj tylko w mianowniku obu liczb), jego (obcy) rodzaj gramatyczny, niejednokrotnie wymowa, rekacja, kontekst wyrazów synsemantycznych itp. (Bogoczová 1998: 124).

Zjawisko przemieszania zwłaszcza leksykalnego na płaszczyźnie *parole* jest bardzo dynamiczne przede wszystkim między językami blisko spokrewnionymi. Według Elżbiety Smułkowej występuje ono na każdym pograniczu, również na pograniczu polskim, białoruskim i rosyjskim, które dokładnie przebadła (Smułkowa 1990). Opisuje ona zasób leksyki funkcjonalnie wspólny, czyli taki, do którego mówiący sięga przy rozmowach np. po polsku i po białorusku, a które nie zawsze są zgodne z ich opisem leksykograficznym w danym języku. Biorąc to pod uwagę, proponuje, aby tę konfrontację języków (czy kodów) używanych w tekstach mówionych na pograniczu nazywać mówieniem „po polsku” i mówieniem „po białorusku” (na pograniczu polsko-białoruskim), oraz mówieniem „mieszanym”, a nie dzielić jej na języki polski i białoruski i rozpatrywać interferencję języka białoruskiego czy polskiego na drugi. Posługując się terminologią Ireny Bogoczowej, można stwierdzić, że analiza uzyskanych przez zespół Elżbiety Smułkowej tekstów wykazała duży stopień interferencji (i konwergencji) języków w kontakcie. Tak duży, że czasem zakwalifikowanie tekstu oraz jednostek leksykalnych do jednego języka było niemożliwe. Na ten fakt zwracała już uwagę w swojej monografii *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe* Janina Labocha.

Jest to nowy sposób konfrontacji języków słowiańskich, aplikujący tezę Adama Weinsberga. Czasami bowiem trudno powiedzieć, jaki stopień i jaki rodzaj różnic między dwoma kodami jest potrzebny do tego, żeby te kody uznać za odrębne języki, ponieważ – według Weinsberga – nie umiemy w ogóle mierzyć stopnia podobieństwa języków:

[...] nie istnieje wewnątrzjęzykoznawcza definicja pojęcia granicy między językami naturalnymi. Problemy rozgraniczania języków stają się natomiast – przynajmniej w części łatwiejsze do rozwiązania, jeśli pojęcia tożsamości i odrębności języków etnicznych zdefiniujemy w sposób socjolingwistyczny. Jeśli mianowicie użytkownicy dwu podobnych do siebie kodów uważają je zgodnie i zdecydowanie bądź to za odmianę – jednego języka etnicznego, bądź za dwa różne języki, to językoznawcy pozostaje tylko przychylić się do ich zdania (Weinsberg 1983: 84).

Zatem z perspektywy kognitywnej (codziennego doświadczenia człowieka) granicą danego języka jest jego rozumienie przez użytkowników (zwraca na to uwagę Patrick Stevenson²⁵). Tę zasadę znają i wykorzystują badacze języka

/25/ Na dużą liczbę wariantów językowych zwracają uwagę również badacze języka angielskiego: „Aus der Alltagsperspektive der meisten Englischsprecher stellt die Bestimmung sprachli-

na pograniczu językowym. W wypowiedziach łączone są elementy z dwóch lub kilku języków, o ile są dla nich wspólne lub o ile rozmówca zapomniał (lub nie zna) wyrazu danego języka (gwary). Rozmówca jednak natychmiast sprawdza, czy badacz rozumie, co mówi do niego informator. Jeżeli otrzymuje on potwierdzenie, mówi nadal w języku, który w tej sytuacji został wybrany (nawet jeśli nie jest to jeden kod). Natomiast jeśli uzna badacza za gościa, osobę obcą, przechodzi na kod literacki znany jemu i badaczowi.

Polszczyzna regionalna (w przypadku Zaolzia jest to południowa odmiana języka ogólnopolskiego, w przypadku badań Elżbiety Smułkowej jest to wileńska odmiana północnokresowej polszczyzny) jest wariantem polskiego języka literackiego, używanego w określonym czasie również w Polsce. Podobnie sytuują się gwary (cieszyńska, jabłonkowska czy gwary białoruskie u Smułkowej) względem języka literackiego (polskiego czy białoruskiego). Nawet jeśli założymy, że proces konwergencji posunął się zbyt daleko, to jednak te dwa (lub więcej) kody są nadal różnymi systemami. Anna Zielińska uważa, że uproszczeniem jest traktowanie takiego zjawiska jako mieszanie się systemów językowych. Język (*langue*) bowiem realizuje się na płaszczyźnie *parole*, przestaje zatem być abstrakcyjnym systemem znaków, a my rozumiemy go jako system opozycji funkcjonalnych, wytworzonych w określonym akcie mowy w określonej sytuacji przez określoną społeczność (użytkowników tego kodu). Zatem duży wpływ na rozwój tego kodu ma również kultura danej społeczności, która utrwała nawyki mowne i komunikacyjne.

Problem nie jest do końca rozwiązany i chyba tak szybko nie będzie, dlatego Anna Zielińska uważa, że konieczne jest poszerzenie pojęć: *langue* – *language* – *parole* i uporządkowanie pojęć związanych z różnymi płaszczyznami rozumienia terminu *język*: *system/schemat* – *norma* – *uzus* – *mowa* zwłaszcza w badaniach nad funkcjonowaniem kilku kodów w mowie osób bi- czy multilingwalnych.²⁶

Należy tu dodać, że zarówno drugi, jak i trzeci etap badań porównawczych jest realizowany również z wykorzystaniem metod, które proponuje lingwokulturologia, czyli lingwistyka kulturowa (termin Janusza Anusiewicza), która bada formy językowe, będące podstawą paradygmatu lingwokulturolologicznego, czyli odznaczające się nie tylko swoją budową gramatyczną, ale także semantyczną: kodujące obraz świata i jego wartościowanie zgodnie z prawami kultury obowiązującymi w danej społeczności. Tej tematyce swoje prace poświęca wielu badaczy, jak np. Janusz Anusiewicz, Włodimir Wasilewicz Worobiow, Walentina Awraamowna Masłowa, Anna Wierz-

cher Grenzen kein Problem dar: Andere Menschen sprechen Englisch, wenn man sie (trotz gelegentlicher Unklarheiten oder Mißverständnisse) verstehen kann" (Barbour, Stevenson 1998: 7).

/26/ Odróżnianie języka od mówienia proponował wcześniej Karol Dejna we *Wstępie*, [w:] *Dialekty polskie* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973) oraz w pracy *Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1991; por. tu zwłaszcza artykuł: *Ile mamy języków polskich*).

bicka, Jerzy Bartmiński, Wojciech Chlebda, Anna Szafernaker-Świrko, Izabela Pietrzyk.²⁷ Powstają także tomy zbiorowe, jak np. *Dialog kultur. Języki wschodniosłowiańskie w kontekście z polszczyzną i innymi językami europejskimi czy Słowiański dialog kulturowy. Studia leksykalne i gramatyczne*.²⁸

4 PRACE PROFESORA EDWARDA LOTKI NA TLE JĘZYKOZNAWCZYCH BADAŃ KOMPARATYSTYCZNYCH

Powróćmy do osoby, która zainspirowała mnie do napisania niniejszego szkicu. Nie będę tutaj omawiał drogi życiowej Profesora, odsyłając do wielu publikacji poświęconych Profesorowi, które znajdują się w czasopismach naukowych i tomach zbiorowych.²⁹ Przywołam tylko jeden cytat z artykułu Karla Hádka *Jubileum Profesora Edvarda Lotka*:³⁰

I když se prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc., narodil 18. ledna 1932 v Kormorní Lhotce na Těšínsku, jeho život je spjat především s Olomoucí. Na olomoucké univerzitě vystudoval českou a polskou filologii, v roce 1956 byl přijat jako asistent na tehdejší katedru českého jazyka a literatury dnešní Filozofické fakulty UP. Pro jeho badatelské zaměření mělo ovšem podstatný význam jeho lektorské působení v zahraničí, především na Jagellonské univerzitě v Krakově (1958–1961). Též vě-

/27/ Janusz Anusiewicz, *Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki*, [w:] *Język a kultura*, t. 1, Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze, 1991: 17–30; Владимир Васильевич Воробьев, *Лингвокультурология: теория и методы*, Москва: Издательство Российского университета дружбы народов, 1997; Валентина Авраамовна Маслова, *Лингвокультурология*, Москва: Издательский центр Академия, 2001; Anna Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999; Jerzy Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006; Wojciech Chlebda, *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia*, red. W. Chlebda, Opole 2010; Anna Szafernaker-Świrko, *Niektóre językowe wyznaczniki bazy kognitywnej współczesnych Polaków i Rosjan*, Warszawa 2017; Izabela Pietrzyk, *Lingwokulturologia i jej aplikacje glottodydaktyczne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 319. Slavica Stetinensia”, 2002, nr 11: 225–237.

/28/ *Dialog kultur. Języki wschodniosłowiańskie w kontekście z polszczyzną i innymi językami europejskimi*, red. Jolanta Mędelska, Elena Titarenko, Bydgoszcz: Symferopol, 2013; *Słowiański dialog kulturowy. Studia leksykalne i gramatyczne*, red. Władysław Śliwiński, Gabriela Olchowa, Anita Račáková, Banská Bystrica: Vydavateľstvo Belianum, 2014.

/29/ W kwestii drogi zawodowej Profesora odwołuję czytelnika m.in. do pracy zbiorowej *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti* (red. J. Fiala, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003), w której na s. 239–246 znajduje się bibliografia prac Profesora (z tego względu pominię tutaj pełny zapis bibliograficzny monografii i artykułów Profesora), oraz do artykułów: *Lotko Edvard, PhDr., CSc., prof.*, [w:] Marie Sobotková, a kolektiv, *Polonistika v Olomouci v minulosti a dnes / Polonistika w Ołomuńcu dawniej i dziś*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014: 78–80 i kolejnych artykułów z tego tomu, znajdujących się na s. 437–447; Janiny Labochy, *Profesor Edvard Lotko*, *Bohemica Olomoucensia* IV, 2012, z. 1: 62–63; Grażyny Balowskiej, *Jubileusz Profesora Edwarda Lotki*, „Bohemistyka” 2007, nr 4: 317–318; Agnieszki Zięby, *Jubileusz Profesora Edwarda Lotki*, „Bohemistyka” 2003, nr 4: 360–362 i innych.

/30/ K. Hádek, *Jubileum profesora Edvarda Lotka*, [in:] *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*, ed. J. Fiala, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2003: 13–15.

decká hodnost kandidáta filologických věd mu byla přiznána v roce 1962 v Olomouci nostrifikací doktorátu humanitních věd získaného v Krakově. Pro obor český jazyk se habilitoval v roce 1990 a po dvou letech byl jmenován pro tento obor profesorem (Hádek 2003: 13).

Niebędę również omawiać tutaj całejspuścizny naukowej Profesora. Zatrzymam się jedynie przy pozycjach, dotyczących językoznawstwa konfrontatywnego i opisu sytuacji językowej na pograniczu. Prace te bowiem stanowią główny problem badawczy, którym Profesor Edward Lotko poświęcił swoje badania od początku swojej drogi naukowej do ostatnich chwil (ten problem prezentował także na spotkaniach Jazykovědného sdružení České republiky w Pradze, gdzie 24 stycznia 2002 r. wygłosił referat *Syntetičnost češtiny a analytičnost polštiny*, i w Hradcu Králové, gdzie 4 grudnia 2002 r. przedstawiła zagadnienie *O některých typologicky relevantních jevech v češtině a polštině*, a także w Krakowie). Ponadto, jak stwierdza Robert Mrózek, „Prace oparte na typologicznym podejściu do opisu konfrontatywnego języków słowiańskich, głównie czeszczyzny i polszczyzny, wypełniają pod względem ilościowym połowę publikacyjnego dorobku Profesora E. Lotki” (Mrózek 2003: 18). Jeśli dodamy do tego jeszcze prace dotyczące języka na czesko-polskim pograniczu, okaże się, że stanowią one ponad ⅔ wszystkich publikacji Profesora.

W pierwszym kręgu badań konfrontatywnych zwraca uwagę monografia *Polština a čeština z hlediska typologického* (1981), która wpisuje się w teoretyczne zagadnienia porównawczo-typologiczne (por. też artykuł *Ke konfrontaci příbuzných jazyků (na materiálu češtiny a polštiny)* 1999). Właśnie klasyfikacja typologiczna stanowi główny nurt badań Profesora, który nie zajmował się historyczną przynależnością języka czeskiego i polskiego do rodziny zachodniosłowiańskiej, dlatego nie interesowała go klasyfikacja geneptyczna. Chciał wyjaśnić różnice struktur współczesnego mu języka polskiego i czeskiego, dlatego musiał skierować swoją uwagę na synchroniczne porównanie obu języków. Interesowały go nie tylko identyczne jednostki językowe, pełniące tę samą funkcję w obu językach i komunikacji, ale także cechujące się tą samą frekwencją użycia, chciał także wyjaśnić pojawianie się jednostek odmiennych, przy czym nie odnosił ich do zjawisk historycznych (por. *Typologie slovanských jazyků, zejména češtiny a polštiny* 1974; *O některých aspektech typologického zkoumání slovanských jazyků* 1977). W tym ostatnim przypadku korzystał z prac już opublikowanych zarówno w Polsce, jak i w Czechach, choć trzeba tu odnotować publikację *O powstawaniu i dyferencjacji języków słowiańskich (metodą glottochronologii)* z 1965 r., w której analizuje przyzyny i czas rozpadu prajęzyka na odrębne języki.

Zajmując się typologią językową, prof. E. Lotko musiał wprowadzić do swoich badań kluczowe pojęcie *typu językowego* (por. *K charakteristice jazykového typu češtiny a polštiny* 1975; *K jazykovému typu srbocharvátštiny a češtiny* 1977), aby zająć się także klasyfikacją strukturalną analizowanych języków (przede

wszystkim języka polskiego i czeskiego, które należą do grupy języków nominatywnych) i wydzielić określone struktury językowe (por. język czeski – typ syntetyczny z większą miarą fleksyjności, język polski – typ analityczny z mniejszą miarą fleksyjności; por. też *Język polski z typologicznego punktu widzenia* 1979). W ten sposób zwraca uwagę na fakt, że nawet języki z tej samej rodziny językowej (zachodniosłowiańskiej) mogą się znacząco różnić m.in. zakresem fleksyjności, co powoduje konieczność zapożyczania wyrazów, tworzenia analityzmów itp. Tę zależność badań Profesora podkreśla polski językoznawca, Robert Mrózek:

Konfrontatywny obraz czeskiego i polskiego języka, oparty na wynikach kompleksowej analizy ich właściwości i ujmowany na szerszym tle związków ogólnosłowiańskich, może zamykać stwierdzenie badacza, iż ze stanowiska typologicznego polszczyzna lokuje się między czeszczyzną i pozostałymi językami zachodniosłowiańskimi z jednej strony a językami wschodniosłowiańskimi z drugiej, zbliżając się licznymi cechami, głównie syntaktyczno-leksykalnymi, do wschodniosłowiańskich. Czeszczyzna zaś ma niektóre istotne cechy typologiczne, które ją lokują bliżej takich języków, jak słoweński i serbskochorwacki (Mrózek 2003: 20).

We wspomnianej wcześniej monografii *Polština a čeština z hlediska typologického* autor skupia się najpierw na istotnych z punktu widzenia typologii językowej zjawiskach w płaszczyźnie fonetycznej i fonologicznej, morfologicznej (tu wyeksponował analizę struktury morfemów), ze szczególnym uwzględnieniem alternacji głoskowych, morfologicznej i syntaktycznej, zwłaszcza na ustalonych połączeniach wyrazowych czy szyku zdaniowym. Należy tu dodać, że zagadnienie alternacji nastręcza studentom sporo problemów, zwłaszcza w początkowej fazie uczenia się języka obcego, zatem Prof. E. Lotko włączył się swoimi badaniami w proces glottodydaktyczny (widoczne to jest zwłaszcza w pracy *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*), wskazując, że alternacje w morfonemach występują o wiele częściej w języku czeskim niż polskim (na marginesie rozważań Profesora trzeba tu dodać, że współczesne dublety likwidują wiele alternacji morfonologicznych). Zastosowana tu metoda została zaaplikowana także w kolejnych artykułach oraz monografiach, będących szczegółowymi i precyzyjnymi analizami porównawczymi tej problematyki, jak np. *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi* (1986), *Typologie a dynamika současné polštiny a češtiny* (1990) czy zbiorze artykułów, zawierających opis konfrontacyjny języka polskiego i czeskiego *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny: soubor statí* (1997). Wszystkie one dopełniają się wzajemnie, również wspomniane wcześniej monografie.

Potrzebę konfrontacji języka polskiego i czeskiego widział prof. E. Lotko nie tylko na początku swoich badań. Po ustaleniu podstawowych różnic i po-

dobieństw chciał pogłębić swoją analizę, co uczynił pod koniec lat osiemdziesiątych w artykułach *O potrzebie pogłębiania konfrontacji języka polskiego i czeskiego* (1988) i *Typologie a dynamika současné polštiny a češtiny* (1990). W ten sposób zweryfikował swoje dotychczasowe wnioski i zaktualizował dane.

Drugi krąg badań konfrontatywnych widoczny jest przede wszystkim w pracach *Zrádná slova v polštině a češtině: lexikologický pohled a slovník* (1992) oraz *Zrádná slova v polštině a češtině a jejich textové užití* (1990), *Kolokace v polštině a češtině* (1990), *Wrazy zdradliwe w języku polskim i czeskim* (1992), *Stylistyczny aspekt wyrazów zdradliwych (na materiale języka polskiego i czeskiego)* (1992); *Niektóre zagadnienia semantyczne słownictwa czeskiego i polskiego* (1996) itd. Najważniejszy element tych rozważań Profesora stanowiła leksyka, ponieważ uważał, że zarówno gramatyka, jak też słownictwo gwarantują właściwą komunikację (por. *O typologicky relevantních jevech ve slovní zásobě slovanských jazyků* 1980; *Niektóre zagadnienia semantyczne słownictwa czeskiego i polskiego* 1995). Zatem najważniejszą grupę prac z tego zakresu stanowią analizy zjawisk leksykalno-translatologicznych. Do nich powraca na początku XXI wieku, kiedy zastanawia się nad przyczynami poszerzania słownictwa w poszczególnych językach, wskazuje na dynamiczne czynniki w rozwoju słownictwa, do których zalicza „vliv řady různých faktorů imantních, extralingvistických a faktorů vyplývajících ze samotného procesu komunikace, potřeba pojmenování, společenské změny, univerbizace, příliv anglicismů, zaplnit prázdné místo v lexikálním systému, internacionalizace jazyka” (Lotko 2009: 210n.) itp. (por. *O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny)* 2002; *Co a jak ovlivňuje inovační procesy ve slovní zásobě (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny)* 2003). Jako podstawową przyczynę wskazuje rozwój techniki, zmiany w kulturze danej społeczności i proces globalizacji (Nb. swój artykuł opatruje cytatem z pracy Františka Daneša: „Jazyk, a tím spíše styl či rétorika bývají obrazem člověka a doby”).

Trzon prac komparatystycznych z tego kręgu stanowią rozważania nad problemami w komunikacji, wynikającymi z odmiennego rozwoju leksyki (i kultury) danego języka. Prof. E. Lotko, opracowując skrypt *Zrádná slova v polštině a češtině*, wychodzi ze swoich długoletnich badań konfrontatywnych i opisuje różne spojrzenie na fałszywych przyjaciół tłumacza (homonimy), także w komunikacji międzyjęzykowej, oraz problem ich przekładu z genetycznie bliskiego języka, a także zwraca uwagę na kompetencję językową tłumacza nie tylko w tym zakresie. Wszystko bogato ilustruje materiałem z języka czeskiego i polskiego. Trzeba tu dodać, że homonimom poświęcał też uwagę do końca swej działalności naukowej, uczestnicząc m.in. w granice Uniwersytetu Jagiellońskiego, którego efektem było wydanie w 2003 r. *Czesko-polskiego słownika zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych* (Kraków: WUJ, 2003). Na ten aspekt homonimii zwracał on już wcześniej uwagę w artykule *O zrádných slovech v polštině a češtině. Příspěvek*

k mezijazykové homonymii (1987). Należy tu dodać, że przy okazji prac nad słownikami homonimów i słownikiem frazeologicznym analizuje problemy leksykograficznego opisu hasła oraz jego egzemplifikacje w słownikach dwujęzycznych [por. *K některým postulátům dvojjazyčné lexikografie (tzv. etalon česko-polského a polsko-českého slovníku)* 2000].

Analizy porównawcze polskiej i czeskiej leksyki dotyczyły nie tylko homonimów. Już w latach sześćdziesiątych rozpoczął badania nad czasownikiem (por. *Obecny stan badań nad użyciem syntaktycznym bezokolicznika w językach czeskim i słowackim* 1962), a później także nad przymiotnikiem, którego pozycja w grupie nominalnej języka czeskiego i polskiego znacznie się różniła (por. *Ke konfrontativnímu srovnání polských a českých adjektiv* 1987; *O problematice stupňování adjektiv v češtině a polštině* 2002).

Potrzeba głębszej konfrontacji języka czeskiego i polskiego wymusiła na prof. E. Lotce zajęcie się szczegółowo poszczególnymi poziomami gramatycznymi. Zaowocowało to szeregiem artykułów dotyczących morfologii, morfonologii oraz składni, w których konfrontuje czeskie i polskie przymiotniki, rekcję i łączliwość semantyczną czasowników, implicytność i eksplicytność wyrażania relacji treści, negację gramatyczną, niektóre cechy negacji leksykalnej (por. artykuły *O gramatickém záporu v češtině a polštině* 1975; *O typologicky relevantních jevech morfologického plánu češtiny a polštiny* 1981; *O typologicky relevantních jevech morfonologického plánu češtiny a polštiny* 1982; *Vazby s prostými a předložkovými pády v současné češtině a polštině* 1982). Niektóre z nich znalazły się we wspomnianej wyżej książce *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny. Soubor statí*, jak np. *Typologicky relevantní jevy morfonologického plánu češtiny a polštiny*, *Vazby s prostými a předložkovými pády v současné češtině a polštině* czy *O spojitosti sloves s infinitivem v češtině a polštině*. W efekcie powstało coś w rodzaju podsumowania badań nad polszczyzną i czeszczysznią i opracowania dla celów praktycznych w postaci monografii *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi* 1986, która – według prof. M. Komárka – powinna stać się podstawą pełnego opisu konfrontatywno-typologicznego języka polskiego i czeskiego.

Trzeci krąg badań konfrontatywnych dotyczył badania języka na pograniczu czesko-polskim. Profesor Edvard Lotko był bilingwalny, a nawet trilingwalny. Znał od urodzenia nie tylko język czeski i polski, ale również i gwarę miejscową. Poruszał się w różnych wspólnotach komunikacyjnych (a nawet w mikrowspólnotach komunikatywnych, w których językiem komunikacji była gwarą tzw. po naszymu). Urodził się i wychował bowiem na Śląsku Cieszyńskim. Z tego względu nieobce mu były zagadnienia gwar na terenie przygranicznym. Analizował jednak tylko gwary na terenie czesko-polskiego pogranicza. Już w roku 1959 podjął dyskusję z poglądem A. Kellnera na temat zasięgu gwar laskich i dialektów mieszanych (por. artykuł *W sprawie gwar mieszanych i przejściowych*). Doszedł do podobnych wniosków, które wiele lat później opisuje Elżbieta Smułkowa czy Janina Labocha

(por. też inne jego publikacje analizujące strukturę formalną i leksykę gwary zachodniocieszyńskiej, np. *K problematice česko-polského jazykového pomezí*, 1963; *Czesko-polskie pogranicze językowe: sytuacja językowa na Zaolziu*, 1993), a także wyznaczył kierunek badań języka na czesko-polskim pograniczu językowym (*Některé aktuální úkoly zkoumání česko-polského jazykového pomezí* 1994). Nie szedł jednak drogą, którą później przyjęła Elżbieta Smułkowa czy Dana Davidová z Uniwersytetu Ostrawskiego, badająca teren Śląska Cieszyńskiego z pozycji wpływu języka polskiego na język czeski (po niej zaś badania kontynuowała Irena Bogoczová).

Najwięcej uwagi prof. E. Lotko poświęcił czasownikowi w gwarze zachodniocieszyńskiej (por. *Infinitivus w zdaniach podrzędnych spójnikowych w gwarach zachodniocieszyńskich na tle porównawczym* 1962 oraz monografię *Funkcje syntaktyczne bezokolicznika w gwarach zachodniocieszyńskich. Studium na tle porównawczym* 1964). Analizował funkcje syntaktyczne bezokolicznika na tle innych gwar polskich i czeskich, przy uwzględnieniu funkcji pełnionych przez niego w tychże gwarach. Doszedł do wniosku, że funkcja (i występowanie) infinitivu w gwarze zachodniocieszyńskiej jest tożsama, jak w przypadku gwar polskich na obszarze Polski. Swoje wywody zawsze dokumentował konkretnymi dialektalnymi zjawiskami językowymi, co czyniło jego analizę obiektywnym badaniem komparatystycznym.

Badając język na czesko-polskim pograniczu, nie zapomniał prof. E. Lotko o różnych czynnikach pozajęzykowych, mających wpływ na jego kształt. Takie podejście znajdujemy w artykule *O vlivu jazykového typu na jazykové chování (na materiálu polštiny a češtiny)* (1981), który odnosi się do literackiego języka polskiego i czeskiego. Punktem wyjścia było stwierdzenie, że „Důležitým faktorem usměrňujícím jazykové chování a ovlivňujícím postoje uživatelů jazyka je jazykový typ. Typologický profil určitého jazyka byl vytvořen působením jak jazykových (imanentních), tak mimojazykových činitelů” (Lotko 2009: 97). Ten profil (np.) w języku polskim był uwarunkowany wpływami różnych języków na język polski (moda na francuszczyznę, moda na makaronizowanie, przejmowanie wyrazów, wynikające np. z potrzeby utworzenia terminologii chrześcijańskiej itd.), w polskim języku regionalnym na Śląsku Cieszyńskim m.in. zachowaniem tradycji polskiej poprzez utrzymanie języka w formie, jaka pojawiała się w dotychczasowych tekstach pisanych czy oficjalnej komunikacji językowej. Analizę synchroniczną Profesor dokumentuje wieloma aktualnie wprowadzanymi wyrazami, jednocześnie weryfikując swoje poglądy z poglądami polskich językoznawców.

Przedstawiona powyżej charakterystyka badań konfrontatywno-typologicznych prof. Edvarda Lotki nie stanowi pełnego omówienia prac, które Profesor Lotko opublikował, a jedynie wskazanie na główny nurt owych badań, jakim była konfrontacja języka czeskiego i polskiego w jego różnych odmianach, stylach i wariantach.

LITERATURA

BAŃCZAROWSKI, Jerzy et al.

1982 *Wstęp do językoznawstwa* (Poznań: Wydawnictwo UAM)

BARBOUR, Stephen – STEVENSON, Patrick

1998 *Variation in Deutschland. Soziolinguistische Perspektiven* (Berlin–New York: Walter de Gruyter)

BOGOCZOVÁ, Irena

1996 *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaozliu* (Ostrava:

Ostravská univerzita)

2001 *Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference* (Ostrava:

Ostravská univerzita)

FIALA, Jiří (ed.)

2003 *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

CZYŻEWSKI, Feliks

1994 *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia* (Lublin: UMCS)

DALEWSKIEJ-GREŃ, Hanna

1997 *Języki słowiańskie* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN)

GREŃ, Zbigniew

2000 *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe* (Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy)

LABOCHA, Janina

1997 *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe* (Kraków: Księgarnia Akademicka. Wydawnictwo Naukowe)

2015 „Od gwary po dyskurs. Pogranicze polsko-czeskie na Zaozliu w badaniach językoznawczych”; *LingVaria* 19, s. 241–250

LOTKO, Edvard

2008 *Srovnávací a bohemistické studie* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

SIATKOWSKA, Ewa

1992 *Rodzina języków zachodniosłowiańskich. Zarys historyczny* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN)

SMUŁKOWA, Elżbieta

1990 „Problematyka badawcza polsko-białorusko-litewskiego pogranicza językowego”; in

Janusz Rieger, Wacław Werenicz, t. 5, Wrocław et al.: *Studia nad polszczyzną kresową* (Zakład Narodowy im. Ossolińskich), s. 151–164

STRACZUK, Justyna

1999 *Język a tożsamość człowieka w warunkach społecznej wielojęzyczności. Pogranicze polsko-litewsko-białoruskie* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego)

2006 *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego)

WEINSBERG, Adam

1983 *Językoznawstwo ogólne* (Warszawa: PWN)

ZIELIŃSKA, Anna

2013 *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamości w regionie lubuskim* (Warszawa: Instytut Sławistyki PAN)

ZMARZER, Wanda

1992 *Podstawy analizy konfrontatywnej języków pokrewnych (rosyjskiego i polskiego)* (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego)